ÅRSKRÖNIKA

Hölö Mörkö Hembygdsförening

2014

HMHF 40 ÅR

1975 - 2015

Innehållsförteckning:

Våra cirklar	2
Ordföranden har ordet	3
Jubileet	4
Fortsättning elektricitet	6
Adrián Miranda	8
Ett minne blott	9
Årets bilder ur vår verksamhet	10
En kyrkans storman	12
Kerstin Strands Minnesfond	15
Mats Pertoft	16
Dräkt till uthyrning	18
Kvarnar i Hölö och Mörkö	19
Boktorget	20

Bilagor:

Inbjudan till Årsmötet och dagordningen

Verksamhetsberättelsen 2014

Resultat- och balansräkning 2014 och budget 2015

Programmet 2015

PG-inbetalningskort för medlemsavgift 2015

Från redaktionen:
Krönikan innehåller 20 sidor.
Ett Sommar- och Vinterblad på 4 sidor delas ut under respektive årstid.
Copyright©HölöMörköHembygdsförening
Ansvarig utgivare:Louise Thor
Redaktör och layout: Ankie Schipper, m.fl.
ISSN 1101-7228

Hölö Mörkö Hembygdsförening
Kyrkskolan
15392 Hölö
Louise Thor tel 551 56145

Våra cirklar

Hölöcirkeln träffas en gång i månaden för att fortsätta sammanställa fakta om ställen, gårdar och torp i Hölö. Trots efterlysningar i både Årskrönika och blad om bilder och dokument från Hölö saknar vi mycket.

Ett område som Österby är som en vit fläck för oss. Här har vi knappt något dokument. Hjälp oss och kom till cirkelträffarna eller öppet hus. Det är viktigt att vi får dokumenten för att kunna lägga in på Bygdeband.

Bengt Stenberg arbetar just nu med Hölö i Bygdeband. Gå in och titta på Bygdeband.se.

Under några cirkelträffar har vi arbetat med kvarnar som funnits i Hölö. Några ställen har vi besökt under hösten och kommer att göra en utflykt i vår till stället där skvaltkvarnen vid Botorp låg.

Titta på vår hemsida i kalendern så får du tid och plats när Hölöcirkeln har sina träffar.

Mörköcirkeln se sidan 15

Framsidan; Bilderna är från Brunnsfesten den 14 augusti 1978.
Brunnsfesten. Det dracks brunn, man gick grötlunken, man dansade, man roade sig.

Ordföranden har ordet

I skrivandet stund sitter jag i Kyrkskolans lilla kafé. Kaféet har blivit en mötesplats för alla och som många tycker om. Här finns ett lugn och ni kan köpa hembakat bröd och dricka en kopp kaffe. Många besökare sitter här i en till två timmar och berättar Mörkö- eller Hölöhistorier. Dessa historier är guld värda för en hembygdsförening.
Våra intäkter av kaféet räcker till att betala hyran av vår lokal i Kyrkskolan och jag vill passa på att tacka alla ni 28 medlemmar som har arbetat i kaféet 2014.
Ni har gjort ett fantastiskt jobb.
Att samarbeta med andra föreningar gör arbetet med evenemang och utflykter lättare och detta kommer vi att fortsätta med.
Södertälje Kulturhistoriska förening och Hembygdsföreningen gjorde tillsammans en guidad utflykt till Oaxen i maj.
Cirka fyrtio personer var med när Bengt Stenberg guidade oss runt.
I Gillet drack vi kaffe och tittade på gamla Oaxenfilmer.
Tillsammans med Sörmlandskustens Konst- och Hantverksförening (SKHF) har vi arrangerat två marknader, påsk-och julmarknaden. Båda marknaderna var välbesökta.
Den 11 maj hade vi tillsammans med Slottsförvaltningen, Tullgarns-Värdshus och Vagnhärads hembygdsförening en Tullgarnsdag.
Vi har också tillsammans med SKHF och Smaka Framtiden i Järna haft en framtidsvecka med återbruksutställning, workshop om återbruk, skördemarknad, loppis, mat från naturen och där veckan avslutades med hemvändardagen då vi grillade vilthamburgare vilka gick åt som smör i solsken.
Ett samarbete med kommunen resulterade i att två sommarpraktikanter arbetade tre veckor i galleriet och kaféet under juli månad.
Vi vill gärna ha kontakt med andra föreningar i Hölö, Mörkö med omnejd för att kunna samarbeta.
Hölö bibliotek har bjudit in oss till berättarstunder i biblioteket. Nu kunde vi inte vara med eftersom vi saknar medlemmar som kan berätta om sägner och gamla spännande händelser i vår hembygd. Känner du att du vill hjälpa till, hör av dig.
I år kommer vi att göra en utflykt i Hölö tillsammans med Sven Delblanc-sällskapet.
Hembygdsföreningen fyller 40 år 2015. Det ska vi fira söndagen den 6 september som också kommer att vara vår hemvändardag.
Titta ofta på vår hemsida så får du aktuell information om vad som kommer att hända under året.
Ett stort tack till alla och ett Gott Nytt hembygdsår.

Louise Thor

Hembygdsföreningen 40 år

Fest

Som framgår av Årskrönikans omslag är 2015 ett jubileumsår för föreningen. De festliga bilderna härrör visserligen inte från året när föreningen bildades 1975 utan från en brunnsfest tre år senare, för att erinra om att Hölö en gång hade en hälsobrunn. Denna låg vid Åby och finns beskriven i skriften ”Hölö-Passet och Åby Hälsobrunn”, författad av föreningens grundare och förste ordförande Ivar Högström.
Brunnsfesten ägde rum i Kyrkskolan, som det berättas, en ”strålande sommarkväll den 14 augusti” och bland alla läckerheter serverades även äkta Åby brunnsvatten ur en stor koppartunna. Man hyrde dräkter från Skansen, anno 1800-tal, som styrelsemedlemmarna bar, flyttade över dansbanan från Wij till Kyrkskolan och till tonerna av Järna Mässingsoktett hölls traditionsenlig *grötlunk* (”liten promenad efter kvällsgröten”, med andra ord någon form av aktivitet, exempelvis tipsrunda). Dansbanan användes sedan flitigt under kvällen till Cai Tombos orkester.
Skildringen ovan har inspirerat dagens styrelse att göra årets Hemvändardag, söndag den 6 september, till en festdag i Kyrkskolan. Gärna med dansbana, en eller flera orkestrar, stånd med sådant man sålde förr, servering av olika slag dock inte av Åby brunnsvatten, tävlingslekar med vinster etc, etc. Har du förslag på något festligt och roligt är vi mycket tacksamma att du hör av dig.
Nedan följer, med 10 års intervall, några djupdykningar i vad föreningen sysslat med.

För 40 år sedan

När föreningen bildades **1975** föregicks den av studier i Hölöbygdens historia. Dessa startade som en studiecirkel 1967 ledd av, som det står, ”en eldsjäl för vår hembygd”, Ivar Högström. Ivar föddes 1926 på Kjulsta gård i Hölö och gick sina första år i Kyrkskolan. Cirkelarbetet resulterade så småningom i ett kompendium med rubriken ”Hölö bygdehistoria”.
Den nybildade föreningen bar namnet Hölö Hembygdsförening. Ivar Högström valdes till ordförande och var så fram till 1987. Vid föreningsbildandet som ägde rum i Församlingshemmet den 9 juli, infann sig 56 intresserade hölöbor, antalet medlemmar vid start var 74. Året därpå uppgick dessa till ett 100-tal, tre år snare till ca 400. Aktiviteterna lär ha varit livliga, i Verksamhetsberättelserna påföljande år framgår att ortsbefolkningens uppslutning ”överträffat alla förväntningar”. Beteckningen eldsjäl måtte ha smittat av sig rejält. Under åren 1978 – 80 gav man ut ett antal skrifter, dem om våra bygdedräkter, Hölö Kyrkskola, Hölö-Passet, Hölöprosten Scharff, Tullgarn i Hölö historia. Med Ivars redigeringar kunde dessa ges ut i en andra upplaga åren 1996-2001.

Lokalfrågan

Redan från början och många år framöver förhandlade föreningen med kommunen om en föreningslokal. Efter avslag att få disponera Wij Gammelgård, som t v hyrdes ut privat, erbjöd kommunen så småningom Kyrkskolans matsal (trähuset) som lokal under vinterhalvåret. Under sommarmånaderna fick man flytta upp till skolhusets övervåning för att ge plats åt socialnämndens koloniverksamhet. Föreningen kontaktade vid den tiden även Stavs gård för att få hyra Rinkeby mangårdsbyggnad vilket gården beviljade. Tanken var att, med hjälp av Länsantikvariens rekommendationer och Riksantikvarieämbetets beviljande av medel, renovera och återställa byggnaden till dess ursprungliga skick för att kunna bevaras som ”byggnadsminne”. Detta grusades dock när Riksantikvarieämbetet några år senare meddelade att f o m nu endast skydd kan beviljas till hela kulturmiljöer vilket Rinkeby inte ansågs vara eftersom många hus saknades där.
Mot bakgrund av den ökade föremålssamlingen som under åren donerats till föreningen började de årliga flyttningarna inom Kyrkskolan bli ohållbar. Fog för att få disponera lokalerna fullt ut var att koloniverk-samheten vartefter hade minskat avsevärt. Efter mångåriga förhandlingar med kommunen upplät denna1984 alla Kyrkskolans lokaler till föreningen.

För 30 år sedan, 1985 – några axplock ur programverksamheten.
Hölö Hembygdsförening förlade sitt 10 års jubileum till årets ”Tullgarnsdag” den 6 juli. Denna årliga begivenhet hade, med föreningen som en av initiativtagarna, startat redan 1977 och blivit mycket po

pulär. Förutom att på festdagen premiera med hedersbevis och minnesgåvor till förtjänta föreningsmedlemmar, 18 st, fanns bland alla inslagen under dagen spelmansstämma med Södertälje spelmanslag som även framförde sekelskiftsmusik och ”ett bejublat revyarrangemang”. Vidare bjöd värdshuset på supé till ”hembygdspris” följt av den traditionsenliga bryggdansen på Tullgarns brygga som avslutning på dagen.
Under jubileumsåret arrangerades även en i media och bland allmänheten mycket uppmärksammad utställning ”Konstnärer och författare i Hölö Mörkö genom tiderna”. Invigningen skedde den 20 april och hade under 1½ års tid förberetts av en arbetsgrupp bestående av bl a Ivar Högström, skulptören Lenny Clarhäll och konstsmeden och skulptören Sune Rooth. Bland utställningens konstnärer och författare, några av dem sedermera kända som ”syrentorparna”, fanns även Ivar Thor Thunberg med sin radioserie ”Livet på landet”, inspelad på Berga gård, Mörkö, åren 1938-39.
Ytterligare program under året var Rikskonferensen för Hembygdsvård som p g av platsbrist förlades till Steinerseminariet i Ytterjärna, men vars intresse var att ta del av ovan nämnda utställning kombinerat med ”torpforskning” av de litterära torpen i Hölö Mörkö. Eftersom Steinerseminariets huvudbyggnad ”Wigwam” var konstnären Bruno Liljefors bostad och ateljé efter dennes flytt från Skyttorp i Hölö 1905, ansågs konferensplatsen välfunnen.
Förutom nämnda program fortgick oförtrutet arbetsgruppernas verksamheter. Särskilt bör nämnas det omfattande arbetet med våra bygdedräkter samt inventeringen av fornminnen och torp.

För 20 år sedan, 1995, hade föreningen hunnit byta namn till Hölö Mörkö Hembygdsförening. Ändringen skedde vid årsmötet 1989 med motivering att eftersom Mörkö ingår i föreningens verksamhetsområde där man dessutom påbörjat en ingående torpinventering, bör platsen även ingå i föreningsnamnet.
20 årsjubileet firades den 16 juli med en båtutflykt. Tre fullastade båtar lade ut från kajen i Trosa med sikte på Sävö där medhavd lunch intogs respektive båtkockens laxlunch serverades.
Andra programpunkter under året har varit fornminnesvandring vid Skälby i Hölö, Gökotta Kristi himmelsfärdsdag vid Axvik på Mörkö, brodyrutställning i samband med årsmötet. Medlemsantalet i föreningen uppgick till ca 600 fördelade på 319 hushåll.

För 10 år sedan, 2005 och några år dessförinnan hade man instiftat programpunkten Mitt i veckan. En onsdag kväll i månaden inbjöds föreläsare att tala om och demonstrera olika ämnen av intresse för föreningen. Här några exempel.
Birgitta Staph om Sjöfolk till flottan på 1620-talet (då skansarna vid mörköbron byggdes). Ivar Högström om Hembygdsrörelsen i samhället, lokalt och regionalt. Trädgårdsmästaren Filip Karlsson om hur man tröskar med slagträ. Jägmästare Stephan Gäfvert om vildsvin och viltvård. Magnus Nilsson om Mörkö och dess betydelse. Arkeologerna Eva Fransson och Eva Skyllberg om Hölö-Mörkö mitt i Sörmland respektive Forntiden mitt ibland oss. Hölöbor om industri, hantverk och handel i Hölö. Preben Möller, Stensund, om allmogebåtar. Anna Stina Strandin Freij om släktforskning. Torsten Carlsson ,LT, om Bygdebevakning i en huvudstadsnära landsortstidning. Harriet Martinsson om sin far Harry Martinsson. Charlotte Hellsten om hur en folkdräkt ”ska” se ut. Senare föreläsningar handlade om lantbrukets plats i bygden (Carl-Albert Rydemark), fornborgarnas mening och funktion (Bertil Ohlberger), författaren Gunnar Ekelöf (Lenny Clarhäll), mm mm.
Andra under åren mycket uppskattade inslag har varit båtutflykterna till traktens sevärda skärgårdsöar, arrangerade av verksamhetsledaren Gustaf Friberg. Vidare och inte att förglömma våra årsmöten med ärtsoppa och varm punsch som avslutning men som, av utrymmesskäl, upphörde 2012.
30 års jubileet firades på Hemvändardagen den 7 september.

Waltraut Neuschütz

Fortsättning om Hölö Elektriska distributionsförening

I förra årets Årskrönika berättades det om när och hur elen kom till Hölö och Mörkö och där ett avsnitt handlade om bildandet av Hölö Elektriska distributionsförening, april 1918.
Med anledning av det ansenligt höga lånet föreningen tvingats ta har vi hittat följande i arkiven. Anderssons i Hejsta hade ansökt om utträde ur föreningen men detta avslogs. Hans ansökan kom in bara ett år efter att föreningen hade bildats. Varför?
Föreningen hade tagit ett lån på 132 000kr (idag 2 225 000kr) ur pensionsförsäkringsfonden samt begärt församlingens borgen för detsamma mot att till församlingens kommundelsnämnd överlämna förbindelse från föreningens medlemmar till samma belopp.
I ett utdrag ur protokollet vid kommunalstämman med Hölö socken den 11 augusti 1918, beslöt stämman ”att kommunen ikläda sig borgensansvar för föreningens lån med en ränta på 5, 5 % mot det att föreningen till kommunen aflemnar de i föreningen omförmälda förbindelserna på samma belopp”. Dessa förbindelser skulle finnas kvar i kommunen tills kommunen är borgenfri.
Många Hölöbor tyckte att detta inte var rätt.
Fyra personer, lägenhetsägaren Karl Andersson, Karlhäll, byggnadsarbetaren Sven Hj Jonssson, hemmansägare Carl Johan Jonsson, Hejsta och hemmansägare Pettersson Hejsta skrev ett brev till Konungens Befallningshavande i Södermanlands län (K. B:s) där de vill att K B:s ska göra en mognare omprövning huruvida Hölö kommundelsstämmas beslut den 11 aug 1918, angående kommunens borgen för Hölö elektriska distributionsförening u.p.a. vilar på rättslig grund. De tyckte att kommunalstämman överträtt sin befogenhet, då ifrågavarande beslut kan hänföras vare sig till fattigvårds-, hälsovårds- eller till allmän ordningsfråga. De tyckte också att kommunen inte kunde försvara beslutet ur lämplighetssynpunkt, trots allt erkännande av landsbygdens elektrifiering. Ur nationalekonomisk synpunkt torde det inte vara lämpligt att kommunens samtliga bevillningskronor ska stå som säkerhet för ett privat ekonomiskt företag och i synnerhet att distributionsföreningen inte levererar all elektrisk energi inom Hölö. Som de skriver i brevet ”det är orimligt att alla de som är satta i skuggan ska betala skatt för dem som har förmånen att stå i ljuset”.
Det är ett fyra sidor långt brev med åsikter och argument kring det sätt kommunen har behandlat detta ärende. Brevet är daterat 11 september 1918.
I november fick de klaganden ta emot en resolution från Konungens befallningshavande i Södermanlands län. I resolutionen står det: ”enär klagandena inte visat att beslutet kränker klagandenas enskilda rätt eller eljest vilar på orättvis grund eller att det icke i laga ordning tillkommit eller står i strid med allmän lag eller författning eller överskrider deras befogenhet, som beslutet fattat, prövar Konungens Befallningshavande lagligt lämna besvären utan bifall.”
I resolutionen står det också att klagandena kan överklaga beslutet till Kungliga Civildepartementet.
Om de ovan namngivna gjorde någon överklagan vet vi inte.
När Södertälje energiverk tog över alla andelar 1972 fick de betala 195,5 kr/andel till ägarna.
Rättelse från Årskrönika 2013. Vi skrev att i början på 1950-talet drogs ledningar ner till Kallasvik på södra Mörkö.
Enligt dokument från Britta Nilsson som bodde på Rossholmen, södra Mörkö som barn, fick de el indraget 1945 och inte 1950.

ANDELSBEVIS

№ 13

Lantbrukare C. G. Johansson, Smesta, H ö l ö.

har inbetalt kontant

Kronor Ettusen två hundra sextio (1.260:-) Kronor

för Tjugo en (21) Andelar

HÖLÖ ELEKTRISKA DISTRIBUTIONSFÖRENING

U. P. A.

och tillförsäkras därigenom den rätt som enligt föreningens stadgar och allmän lag tillkommer medlem av föreningen.

Hölö i januari 1938

Styrelsen

Kassör.

Detta andelsbevis får giltighet först efter kassörens underskrift.

Centraltr., Essette, Stkm 38 747426

Adrián Miranda

Att en harpist och instrumentbyggare som är född i Chile, mitt i storstaden Santiago, skulle öppna verkstad i ett litet rött hus mittemot kyrkan i Hölö är lite oväntat.
Men Adrián, som fick sitt gesällbrev från Carl Malmstens Verkstadsskola under professor Georg Bolins och Nicola Nerströms tid som gitarrbyggarmästare, har länge varit på jakt efter en egen verkstad där han som pensionär kan ägna sig åt sitt stora intresse.
Innan Adrián lämnade Chile efter Pinochets militärkupp 1973 och kom till Sverige två år senare, spelade han med folkmusikgruppen Cuncumén och turnerade i Chile med en rad välkända musiker, bland andra Victor Jara och Violeta Parra. I Sverige har han turnerat och spelat på många platser och i många olika sammanhang, och även framträtt i radio och tv.

Adrián visar sina harpor. Foto: WaltrautNeuschütz

Adrian vinner högsta vinsten i Röda Korsets lotteri på Julmarknaden. Från vänster: Olof Nannesson, Ulrika Mitanda och Adrián.
Foto: Waltraut Neuschütz.

En vacker sommardag åkte Adrián och hustrun Ulrika ut på sedvanlig söndagsutflykt, utan att riktigt veta var de skulle hamna. De hade varit på Hölö tidigare, och besökt hantverksboden och kaféet i Kyrkskolans kulturcentrum. Plötsligt kändes det som en lockande idé att åka till det trevliga stället igen.
”Var det inte här du köpte fotogenlampan i sextioårspresent till mig?” undrade Ulrika. Jo, det var visst i det lilla röda huset. Men… nu stod det tomt och igenbommat. När Adrián och Ulrika strosade runt på området och besökte utställningssalen i skolhuset fick de veta av konstnären Olof Nannesson att antikhandeln slagit igen och att huset stod tomt. Då föddes idén att Adrián kanske kunde hyra in sig där, och efter många turer fick Adrián kontakt med de ansvariga och kunde skriva på ett hyreskontrakt med Södertälje kommun.

Nu, i början av 2015, har han hunnit göra sig hemmastadd i sin verkstad och lärt känna gänget som huserar i kulturcentret. Den 30 maj kommer han att visa några av de harpor han bygger som hobby och bjuda in alla intresserade i verkstaden, där han reparerar harpor och en del andra stränginstrument. Det blir också musik: Adrián spelar både som solist och med andra musiker.
Han uppträdde också på höstmarknaden i kulturcentret tillsammans med Con Forte-kören. Den 16 januari intervjuades Adrián i Länstidningen Södertälje och en inspelning gjordes också. Den kan man höra på http://lt.se/kulturnoje/1.2799283-lt-play-adrian-miranda-spelar-pa-egengjord-harpa

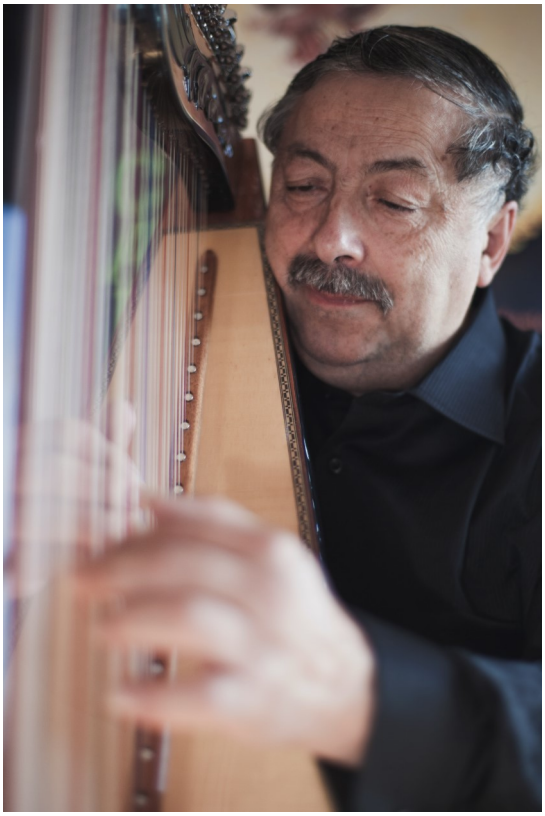

Adrián Miranda. Foto: Christian Göran.

Ett minne blott

Två små pojkar jobbar i ”skolsalen som försvann”. Den här salen och jordbruksavdelningen, samt Hejsta snickarna med svarven, tyckte skolbarnen som gästade hembygdsföreningen, var roligast. Det blev en bra historielektion.

En gammal lärarinna.

Barnen på bilden är barnbarn till Maj Persson.

Årets bilder

Mörköcirkeln

Besök på öppet hus

Vårstavi i Grödinge

Hölöcirkeln vid Kjulsta

ur vår verksamhet

Källan vid Skymtet

Bengt Stenberg guidar å¨Oaxen

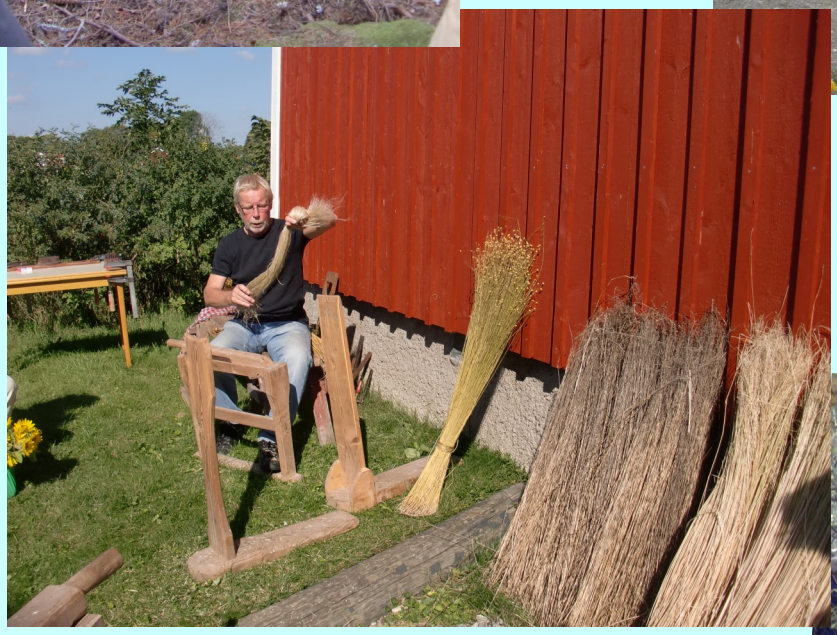

Sören Karlåker visar linberedning

Hölöcirkeln

Hölöcirkeln vid Vrå

En kyrkans storman på Mörkö

Hölö sockens store man i början av 1700-talet, Johannis Scharff, finns väl dokumenterad sedan tidigare. Han var kyrkoherde i hela 54 år fram till sin död palmsöndagen 1743 då han på väg till Kyrkan vid 86 års ålder föll av hästen och dog i hjärtslag.

Nu vill jag lyfta fram, som jag uppfattar det, Mörkö sockens motsvarighet, kyrkoherden Carl Ulrik Ekström, verksam på Mörkö mellan åren 1821-1837. Det är hans prästeliga tid därefter som jag funnit intressant och tankeväckande. Trots ovanligt gedigna kunskaper inom flera områden och allmänhetens tycke, så förpassas han från sitt älskade Mörkö år 1837 till Tjörn på västkusten, något som Carl Ulrik betraktar som en förvisningsort.

Man bör ha i minnet att i äldre tider så var socknens herrefolk med och påverkade tillsättandet av ny kyrkoherde. I Scharffs fall var greven Axel de la Gardie på Tullgarn med och påverkade och i Carl Ulriks fall var det greve Nils Bonde på Hörningsholm som hade yttranderätt. Jag har hämtat all min information från boken Strängnäs stifts herdaminne, som finns tillgänglig vid Landsarkivet i Uppsala. Boken berättar intet om orsakerna bakom förflyttningen, trots att texten omfattar 5½ sida. Som läsare drar jag slutsatsen att en allvarlig schism måste ha uppstått mellan Carl Ulrik och greven på Hörningsholm. Nu övergår jag till att citera ur Herdaminnet, men tar mig friheten att något anpassa mig till svenska språket av idag samt utesluta några enstaka partier, mindre viktiga.

Carl Ulrik Ekström föddes i Stockholm 1781 och hans far var regementspastor och han ägde en förkärlek för militärståndet. Hans far hade varit elev hos Blomsterkungen Linné och Carl Ulrik blev tidigt starkt intresserad av faderns berättelser däromkring samt den insektssamling som denne hade. Den militära banan kände den unge Carl Ulrik inget intresse för, och han sökte ständigt beveka sin far att få gå ”läsvägen” som Herdaminnet uttrycker det.

När fadern fick en tjänst i Vårdinge kom familjens hem att bli i närheten av Mälby säteri. Ägaren därtill, vid namn J.G.von Carlsson, ägde på sin gård en stor och dyrbar samling uppstoppade fåglar, kanske den då i Sverige största. Det var då högtidsstunder, när den unge Carl Ulrik fick tillstånd träda in i detta fågelkabinett. En gång träffade han där von Carlsson som förstod ynglingens intressen och lovade att övertala Carl Ulriks far att släppa gossen vidare i skola. Von Carlsson var en betydande man som man lyssnade till för han var dessutom president i Vasa hofrätt.

Von Carlssons förord jämte moderns böner förmådde fadern att låta skriva in Carl Ulrik i Strengnäs apologistskola där han nu med ifver kastade sig på de medicinska studierna, såsom närmast förbundna med hans favoritämne, naturvetenskapen. Detta öfverensstämde ingalunda med faderns önskan. Räknade han fortfarande på faderns ekonomiska stöd, så skulle han studera till prest och ingenting annat.

Ej utan saknad gaf han till slut vika för faderns önskan, och detta, fastän han stod färdig att taga sin medicinska grad och redan begynt något praktisera såsom läkare. Stort var det offer, han bringade, men han hoppades att äfven som prest kunna bistå sjuka och blef prestvigd 1807.

I detta nya kall, som alltid föreföll Carl Ulrik tungt, påstod han sig städse hafva ”gått oxvägen” d.v.s. trampat adjunktens, vice pastorns och kapellanens knaggliga stig, för att ändtligen hinna fram till pastoratet, mödans högsta lön, som dock ej af hvarje prest nåddes.

Efter kortare tjänster som vice pastor och komminister på 5 olika pastorat blev Carl Ulrik kyrkoherde på Mörkö 1821. Det gick så till att greve Nils Bonde bad honom komma och vara behjälplig att uppsätta en kallelse till den lediga kyrkoherdebeställningen. Carl Ulrik skref, och när allt var klart frågade han, hvilket namn skulle ditsättas, ”Carl Ulrik Ekström” svarade grefven.

16 år senare var Carl Ulrik befald till konung Karl Johan. ”Ni är pastor på Tjörn”, yttrade konungen. ”Nej på Mörkön, Ers Majestät ”, rättade Carl Ulrik, som antingen icke strax fattade konungens mening eller begagnade sig af sina vanliga infall.

”Nej på Tjörn, begriper Ni; Jag utnämner Er därtill”. Efter sin uppvaktning hos konungen gick Carl Ulrik till den rådsherre som var ”allsmäktig” i konseljen. Så snart han visade sig hos excellensen Rosenblad, utbrast denne med mycken häftighet: ” Jag har gjort hvad jag kunnat för att motarbeta Er utnämning till Tjörns regala pastorat”. Carl Ulrik önskade så veta skälen till förflyttningen och fick då det underliga svaret: ”Jo, se prosten är ej prest, utan fiskare” förklarade excellensen. Anm. Här måste inskjutas en förklaring: Carl Ulrik hade tidigare författat en bok om fiske och detta kände tydligen överheten till.

Men Carl Ulrik blev ej svaret skyldig. Allvarligt svarade han: ” Petrus var ock en fiskare” Excellensen blef snart blidkad, hvarefter de skildes som goda vänner.

Carl Ulrik Ekström tillträdde Tjörn den 1 maj 1839, hvarom han själf säger, att han ”tillträdde 30 år för sent för att kunna verka med den kraft, som det dåvarande tillståndet kräfte, och 100 år för tidigt för att rätt kunna trifvas på stället, ty vid ankomsten till det inbillade stora pastoratet önskade han sig endast hafva haft ”en torfva af Mörköns jord, för att åtminstone äga en liten påminnelse om den civiliserade världen”.

Hans utnämning till pastor i Tjörn, väckte en allmän ovilja bland Göteborgs stifts prester, då han städse betraktades som en främling eller ”utböling”. Bland andra visade biskop Vingård sitt missnöje varför Carl Ulrik frågade honom om orsaken. ”Ni är för gammal att sköta ett så stort pastorat” svarade biskopen. ”Ja, invände Carl Ulrik, ”Jag vet att jag är gammal, jag är jämnt en dag äldre än biskopen”. ”Åh bevars, inföll Vingård med ett fint leende, men prosten har ju gråa hår”. ”Ja, men dock alla mina tänder i behåll”, svarade skrattande den oförbrännelige Carl Ulrik och visade därvid en bred glänsande tandrad. Biskop Vingård förstod piken och han lämnades i fred.

Midsommardagen 1857, året före sin död, firade Carl Ulrik sitt 50-åriga jubileum såsom präst. Ingen af hans ämbetsbröder hittade den dagen vägen till Tjörns prestgård varvid den gamle yttrade; ” Ack se, det kommer sig däraf att jag icke tillhör detta fårahuset ”

Han saknade således icke moraliskt mod, liksom han 40 år tidigare visat att han icke saknade fysiskt mod och själsnärvaro. När nämligen 1811 års oroligheter utbröto i Skåne och Södermanland med anledning af Beväringslagens påbjudande (detsamma som allmänna värnplikten) och Carl Ulrik var vice pastor i Frustuna vid den tiden, så blev han öfverfallen med hugg och slag i sockenstugan när han vägrade, att efter den irriterade allmogens yrkande, skrifva en uppsägelse af tro och lydnad mot konung och ständer. I det skedet undslapp han nätt och jämnt med lifvet. Påföljande natt stormades prestgården af en fanatiskt uppretad bondhop.

Carl Ulrik, beredd på allt, hade på ett bord framlagt en hel arsenal af eldgevär, som han såsom skicklig jägare hade. När så anföraren af kohorten, efter att ha sprängt dörren till Ekströms rum, i afsikt att tvinga honom att utsända budkafvel till uppror, menade att det tillhörde presten att vara vaken och stå till tjänst, när församlingsboarne sökte honom, så svarade denne, ” Tror ni inte att jag är vaken, skola Ni snart få röna motsasen”, hvarpå han grep den dristige talaren och nattstöraren i kragen och kastade honom hufvudstupa utför trapporna. Pastorns karlatag jämte hans ”skjutande gevär” betogo de öfriga af sällskapet lusten att upprepa försöket.

”Men se, en gång var jag rädd” yttrade Ekström när han återberättade denna händelse, ” och det var när jag morgonen därpå skulle resa till salig excellensen Wachtmeister och på vägen dit först fick en kula utmed örat, och när hästen då tog i uti fullt sken, fick den andra kulan framför näsan” Saken slutade, som bekant, med ståndsrätt och dess följder.

Denna prosten Ekströms fosterländska sinne och värnande om lagarnes helgd bidrog nog i sin mån, lika mycket som hans vetenskapliga förtjänster, att på honom fästa konung Carl Johans uppmärksamhet. Ehuru öfvervägande vetenskapsman, verkade han likväl till icke ringa välsignelse, icke minst i Tjörn. Carl Ulrik Ekström har man i mångt och mycket att tacka, det Bohusläns skärgård upphörde att vara ett fattighus. När därtill på Tjörn, genom hans exempel ett nytt jordbrukssätt med fördubblad afkastning gjorde sig gällande, gladde sig den gamle Ekström att Gud förunnat honom att draga flera strån till den stora stacken, Mänskligheten väl, än många andra.

Ekströms vetenskapliga verksamhet är känd. Som ichtyolog var han den förste och en bland de störste i vårt land.
Honom tillhör äran af upptäckten af Sygnatenaspräpagnaion. En icke obetydligmängd svenska fåglar på Zoologiska museum i Stockholm, äfvensom i Strengnäs gymnasii samlingar, äro skjutna och uppstoppade af hans hand. Han tilldrog sig därför stor uppmärksamhet inom den lärda världen och var i många år inspektor af Riksmuseum, hvarjämte han var ledamot af åtskilliga akademier och lärda sällskap.

Carl Ulrik Ekström ägde ock en annan merit; han var en skicklig läkare. Dagen i ända var hans rum fullt af hjälpsökande, äfven ganska långväga. Redan tidigt värderades hans läkekonst så högt att arkiater (hederstitel för läkare) Tingstadius gärna anlitade hans biträde vid sin praktik.

Under en älgjakt ådrog han sig vid 30 års ålder ett bröstlidande, som följde honom ända till grafven. Kämpande med detsamma och med ledsnaden i ”den afkrok, dit han blifvit kastad” höll dock Ekström sig alltid rak och mente tro på, att fader Bellmans yttrande innehöll en förträfflig sanning; ”Bida, strida, orätt lida; världen är en hund, Men strunt i den. Som ger sig”

Denne storman med kunskaper inom såväl religion. medicin som naturvetenskap finns upptagen i Nationalencyklopedin. Jag noterar speciellt hans kärlek till Mörköbygden.

Olle Eriksson

(Anm.red. År 1828 utgav han en *Beskrifning öfver Mörkö socken i Södermanland,* vilket arbete, såsom han själv säger, förvärvade honom en prosttitel (1829) och, vad han högre värderade, ledamotskap i Vetenskapsakademien (1830).
Och till det stora praktverket *Skandinaviens fiskar, målade efter lefvande exemplar och ritade på sten af Wilhelm von Wright* författades texten av Carl Ulrik Ekström samt Bengt Fries och Carl J. Sundevall. Uppgifterna hämtade från Wikipedia.)

Utdelning av stipendier från Kerstin Strands Minnesfond 2014

På skolavslutningen den 12 juni 2014 kunde Hembygdsförening dela ut två stipendier från Kerstin Strands Minnesfond.
Sofia Grahn, 11 år, som spelar euphonium och tuba fick pengar för att utveckla sin musikkunskap både teoretiskt och praktiskt på Kulturskolans avancerade program.
Andreakören som består av elva flickor i åldern 13-20 år från Hölö fick pengar till ett körläger för att öva röstvård och tonbildning.
Styrelsen önskar stipendiaterna lycka till med fortsatta studier i musik.

Sophia Grahn och Louise Thor efter stipendie-utdelning.

Några medlemmar ur Andreakören. Under ledning av Ronny Löfgren. Foto: Isabella Sagström

Mörköcirkeln

Cirkeln fortsatte under våren att uppsöka vattenkällor på ön. Först ut i mars blev källan strax öster om Skymtet vars vatten fortfarande används till disk och tvätt av familjen som sedan länge hyr torpet. Nästa källbesök, en vacker majdag, gick till Trångkällan belägen nära vägen strax norr om Slesshagsberget och om vilken Svante Eriksson, lantbrukaren på Botten, berättade att den tidigare använts för boskap och förbipasserande hästskjutsar.
Även i år inbjöds gäster till cirkeln. Urban Willows, vars föräldrar hyrde ovan nämnda torp Skymtet under åren 1956 – 85, berättade om hur han hjälpte sin far med vägbygget till torpet och vidare om alla somrar han hjälpte till på den intilliggande gården Ytterberga. Det var via bilder på föreningens hemsida som lockade Urban att kontakta föreningen. Nästa gäst var Carl Bonde som efter förfrågan från cirkeln berättade om hur godset Hörningsholm bedriver jord- och skogsbruket i dag och hur det skedde tidigare. Mycket intressant redogörelse som finns att läsa på hemsidan under fliken ”studiecirklar”.
Övriga cirkelträffar ägnades åt att gå igenom den omgjorda databasen Bygdeband. I samband med att en del avsnitt av det redan inlagda Mörkömaterialet gått förlorat vid databasens omstrukturering diskuterades att komplettera dessa vid ny inläggningen. Upplysningsvis kan sägas att det framöver kommer bli lättare för allmänheten än som varit hittills att orientera sig i Bygdeband.

En annan värld är möjlig

Mats Pertoft

Vi flyttade våren 1983 till Mörkö. Min fru Susanna och jag bodde på Norrtuna i Järna och väntade tvillingar. Vi sökte ett större boende för oss, våra tre barn samt de två som var på väg och fick höra talas om en fyra i de nybyggda radhusen vid Grönbrink som ingen ville ha. Sagt och gjort, vi slog till och blev Mörköbor. Ett val som nu har hållit i över 30 år.
Vi fick ett underbart välkomnande. Grannar och kringboende gladdes åt att det skulle födas tvillingar på Mörkö. Då hade det varit länge sedan som barn föddes på Mörkö. Vår granne, Elsa blev vår tant Elsa och Sven, som bodde i hörnlägenheten i gamla pensionärshemmet tvärs över parkeringen vid Grönbrink blev en kär vän.
Vi flyttade till en då bortglömd men växande del av kommunen. Radhusen vid Grönbrink byggdes av kommunen efter mycket kritik om att kommunen inte satsat något alls på Mörkö i mannaminne. För oss var det underbart att få ynnesten att bo och upptäcka denna blommande sagoö. I fyra år utforskade vi Grönbrink med omnejd, kyrkan, runstenen, grannarna, hagarna och skogen. Inte att förglömma de stora klippblocken ovanför Grönbrink.
Men fyra rum o kök är lite väl trångt om man har fem barn, och vi letade efter något större och eget. Inte helt lätt. Jag arbetade som eurytmist/waldorflärare och Susanna på Vidarkliniken och det var inga jobb där man blev rik. Men en dag på våren besökte vi Susannas bror Henrik Widmark som då bodde i färjestugan vid Ulvsundet. Jag skrapade och tjärade vår båt och under tiden passade Susanna och barnen på att ta en promenad upp i backen. Henrik hade tipsat om att det lite längre upp i backen fanns ett hus som ägarna ville sälja. Efter en stund kom dom tillbaka och berättade att dom hade hittat vårt hem. Så var det och så blev det, vi flyttade in på Villa Åsen augusti 87 och bor sedan dess här. Barnen har sedan länge flyttat ut, och nu är det barnbarnen som kommer och hälsar på.
Detta har blivit vår fasta punkt i tillvaron. Jag är född i Skåne men uppvuxen som utlandssvensk i Frankfurt/Main i dåvarande Väst-Tyskland, min fru Susanna är uppvuxen i Nice i Frankrike. Vi har båda från vars sitt håll sökt oss till Järna i ett möte med den antroposofiska rörelsen och har här hittat vårt gemensamma hem. Nu bor vi på Dåderö på norra Mörkö med utsikt över Stavbofjärden och Ulvsundet i vår fina Villa Åsen, ett hus byggd c:a 1907 av familjen Helgstrand som då ägde och drev Gamla Dåderö.
Jag började för c:a 20 år sedan mitt politiska engagemang i Miljöpartiet med förtroendeuppdrag som ersättare i Hölö/Mörkö kommundelsnämnd. Då satt jag i opposition, idag har jag återvänt till kommundelsnämnden som 1:e vice ordförande, denna gång i majoritet. För mig har alltid det lokala engagemanget varit viktigt, och en av de hårdaste diskussionerna jag hade som kommunalråd inom den styrande rödgröna majoriteten rörde just kommundelsnämndernas vara eller icke vara. Jag satte ner foten och klargjorde att kommundelsnämnderna ute i kommunens ytterområden var ett absolut måste för Miljöpartiet. Och så blev det!
Min politiska bana har varit brokig. Samma parti, Miljöpartiet men många nivåer, bl a satt jag 7 år i Miljöpartiets partistyrelse 2000-2007. Jag var 2000-2006 kommunalråd i Södertälje och därefter riksdagsledamot fram till 2014. Som riksdagsledamot för Miljöpartiet från Stockholms Län 2006-2014 har jag arbetat med utbildningsfrågor som utbildningspolitisk talesperson för Miljöpartiet fram till 2010 för att därefter växla till skatteutskottet och bli skattepolitisk talesperson. I det senaste riksdagsvalet 2014 blev jag inte omvald. 14 år som heltidspolitiker är över, numera har jag två mindre uppdrag för Miljöpartiet i Södertälje i Hölö/Mörkö kommundelsnämnd samt som styrelseordförande i Telge Inköp. Jag är även sedan 2010 ordförande för Miljöpartiet i Stockholmsregionen, den regionala samordningsorganisationen för Miljöpartiet i Stockholms Län.

Mitt politiska engagemang grundar sig i en vilja till att förändra världen, att göra den till en bättre plats att leva och verka i. Jag minns fortfarande hur jag som 6-åring satt framför tv`n i Hamburg i dåvarande Väst-Tyskland och såg hur man i Öst-Tyskland byggde Berlinmuren, och jag minns den domedagsstämning som denna händelse utstrålade. Ännu tydligare är minnet från när jag var 14 år och bodde i Frankfurt/Main och 1968 upplevde stämningen av att det plötsligt var möjligt att förändra världen. Inte bara drömma utan verkligen förändra. Det var denna stämning och denna upplevelse som har präglat mitt liv och som många år senare ledde till att jag gick med i Miljöpartiet och bestämde mig för att prova det parlamentariska sättet att förändra världen. Detta blev starten till min politiska karriär som förde mig ända från Hölö/Mörkö kommundelsnämnd till riksdagen.
Det finns många bra beslut som jag är stolt över att ha medverkat till, men ett av de viktigare som även påverkat Hölö/Mörkö med omnejd var införandet av ett utjämningssystem mellan Sveriges kommuner för LSS-kostnaderna (kostnaderna för vården av funktionshindrade). Efter många försök lyckades vi i den kommitté som jag satt i ta fram en modell och ett system som vi även lyckades baxa genom riksdagen och som idag är ett väl fungerande system där LSS-kostnaderna fördelas lika mellan Sveriges kommuner. Ett av många viktiga beslut jag medverkat aktivt till, och ett beslut som har varit särskilt viktigt för Södertälje och de södra kommundelarna med dess många LSS-verksamheter.
Ett annat stort intresseområde har för mig alltid varit skolan. Jag har och är en stark förespråkare för rätten att välja skola samt friskolesystemet, även om jag håller med om att det behövs en hel del förbättringar i systemet. En av mina större arbetsuppgifter under mina sista år i riksdagen var deltagandet i friskolekommittén, där jag lyckades med att till slut sy ihop en blocköverskridande överenskommelse mellan 7 riksdagspartier, alla fyra allianspartier samt Miljöpartiet och Socialdemokraterna om den framtida friskolepolitiken. Det var förra mandatperiodens enda riktiga blocköverskridande överenskommelse och jag kan lugnt säga att det inte var enkelt, men det gick! Det blev många telefonsamtal från Dåderö ut till resten av Sverige för att lyckas med detta!
En röd tråd i de verksamheter och uppdrag jag har engagerat mig i är att skapa förutsättningar för människor att växa och ta ansvar för sina liv. Det handlar både om lokala förutsättningar, att kunna påverka den lokala politiken i Hölö/Mörkö eller att värna om den underbara natur och kulturmiljö som vi har här. Men det handlar också om att bygga förutsättningarna för att klara framtidens miljöutmaningar och garantera att vi kan fortsätta bo ute på landsbygden.

Villa Åsen

När jag åker in till Stockholm på dagarna tar det mig c:a 1 timme. Jag tar bilen från Dåderö till Södertälje Syd och sedan tåget. Bilen går numera på gas och tåget på el. Om några år går kanske även min bil på el. Det är oerhört viktigt att miljövänligt boende och resande inte blir något som är förbehållet storstadsbor utan som gäller lika väl för oss som bor ute på landet. Även om mina kompisar från resten av landet inte riktigt tror på mig när jag berättar att det finns glesbygd även i Stockholms Län och att min närmaste affär vintertid ligger 2 mil bort.
Nu satsar jag framåt och vill pröva nya områden, och en hel del kommer att handla om lokalt engagemang. Jag är övertygad om att vår vackra hembygd har mycket som kan utvecklas på ett hållbart och konstruktivt sätt och här vill jag satsa en del av min tid och energi.

Mats Pertoft, Dåderöbo och f.d. riksdagsledamot (MP)

Hyr en Bygdedräkt till fest.

Hembygdsföreningen har två Hölö- och två Mörködräkter i olika storlekar för uthyrning.

Hölödräkt

Röd enfärgad livkjol med broderad sele eller ok i svart/grönt. En silverbrosch, som symboliserar Hölö med tre öar vid kusten, fästs mitt fram på selen.
Förklädet är grönt med bårder i svart/grönt samt broderier. Skjortan har knypplad eller virkad spets. Som huvudbonad används en klut, strumporna ska vara gröna och skorna helst svarta.

Dräkten finns i två storlekar ca 34-36 och 42-44.

Mörködräkt

Blå-röd-vitrandig kjol, blå väst med snörning fram, Skjortan har broderier på halskant och ärmlinning som knäpps med silverfärgade knappar.
Förkläde och schal i vit voile har vita broderier. Schalen fästs med en silverbrosch på bröstet.
Mössan är blå med broderier. På sommaren används vita strumpor och på vintern röda. Skorna ska helst vara svarta.

Mörködräkterna har varierade storlekar, eftersom föreningen har fler kjolar än västar.

Hyresavgiften är 1100 kronor per dygn. Strumpor och skor ingår inte i hyran.

Kvarnar i Hölö och Mörkö

Oftast vad kvarnarna drivna av ett vattenflöde men på Mörkö har bara en kvarn funnits och det var Nora väderkvarn. Efter en storm någon gång 1927-28 blåste kvarnvingarna av och efter denna olycka blev det ingen mer malning av. 1929 köptes kvarnen av Östra Sörmlands Kulturhistoriska förening och den flyttades till sin nuvarande plats på Torekällberget. Efter branden 1989 finns där nu en kopia.
Kvarnarna i Hölö var alla vattendrivna. Det fanns två olika sorters kvarnar.
Skvaltkvarn och hjulkvarn. En skvaltkvarn var en mindre vattenkvarn och som låg intill en mindre bäck. Med sitt vågrätt placerade drivhjul sattes kvarnstenarna i rörelse medan vattnet ”skvätte” kring drivhjulet. Skvaltkvarnar fanns vid **Kvarntorp**, **Botorp** och **Lötsta**.

Hjulkvarnar var större kvarnar som hade ett drivhjul som stod vertikalt i bäckfåran. Vattendragen och fallhöjden på vattnet var större.
Hjulkvarnar fanns vid **Wrå** och **Åby**.
Det fanns också kvarnar vid **Kjulsta** och **Skilleby** men vi vet inte vad det var för sorts kvarnar. Ni som vet något om dessa kvarnar hör av er till Hembygdsföreningen.
När elektriciteten kom började bönderna skaffa sig sina egna gröpkvarnar.

BOKTORGET

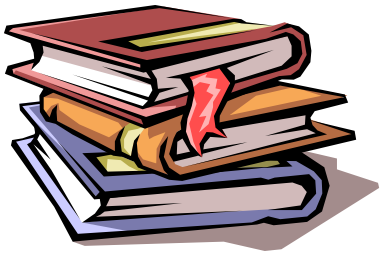

Ny!

Kustfiske från Fifång till Nävekvarn

Gunnel Andersdotter och Christina Frieberg 150:-

”100 år på spåret” med järnvägen Järna—Nyköping

Jubileumsbok 150:-

Den gamla skräddaren berättar

En sörmlandsk folk– och bygdeskildring från senare delen av 1800-talet. Baserad på skräddare Ljunggrens memoarer.

Läsvärd! Nyutgiven 2013. 62 sidor. 100:-

Fifång—en ö utan källor

Ett skärgårdstorp under Tullgarns kungsgård. Av Maria Landin och Björn Öberg. Utgiven 2001.

68 sidor 100:-

Hölöbygdens hembygdsdräkt

Dräkten invigd den 3 juli 1982.Innehåller brodyr- och sömnadsbeskrivning. Av Monica Svensson

Utgiven 1988. 28 sidor. 30:-

Hölö-Passet

Med Åby-hälsobrunn och Hölöslaget. Ett stycke bygdehistoria. 3:e upplagan. Utgiven 2001. 16 sidor. 30:-

Hölöprosten Scharff

och rysshärjningarna 1719. Av Ivar Högström. 2:a upplagan. Utgiven 1998. 39 sidor. 30:-

Hölö socken

En tidsberättelse från 1828. Av prosten Johan Erik Petri. Sörmländska handlingar nr 25.

96 sidor. *Nytryck 2013.* 150:-

Kongl. Vetenskapsacademiens handlingar för 1826

Strödda anteckningar om ”Svenska Flyttfoglarna i Södermanland” av Kyrkoherde C. Ulr. Ekström

Nytryck 2001. 16 sidor. 30:-

Mörkö socken

En tidsberättelse från 1828 av prosten Carl Ulrik Ekström.

Sörmländska handlingar nr 26. *Nytryck 2013.*

116 sidor. 150:-

Pålsundet

Sundet som skiljer Mörkö från övriga Sverige”.

En hembygdshistorisk tillbakablick. Utarbetad av HBF’s studiegrupp 1996. 57 sidor.

Nytryck 2013 50:-

Tegeltillverkning inom Hölö Mörkö

Verksamheten under 1600—1700-talen. Utgiven av HBF’s studiegrupp 1996. 16 sidor. 30:-

Tullgarn i Hölö historia

En historia som börjar på 1200-talet. Svenska kungens residens som idag står under Slottsförvaltningens och Fastighetsverkets beskydd.

2:a utgåvan 1996. 20 sidor. 30:

Hölö sockenstämmoprotokoll

I renskrift från handskrivna och kopierade originalhandlingar. Från åren 1844—1846. Utgiven 2002.

130 sidor. 100:-

Det gamla Oaxen (tillfälligt slut)

Flaggjunkare Emanuel Jansson, född 1873, berättar detaljerat om sin uppväxt på ön.

Hembygdsföreningen har kompletterat skildringen med foton, kartor, faktarutor och kommentarer.

Utgiven 2003. 94 sidor. 160:-

Livet på landet ”Radiogården”, Berga gård på Mörkö.

Samtal med Eva-Britta Landström.

Utgiven 2007. 16 sidor. 30:-

Två generationer fotografer i Hölö, Sigrid Hålldin och Elsa Tidblad.

Skriften om utställningen med samma namn.

Utgiven 2009 30:

Saknar du någon Årskrönika?

Spännande berättelser och skrönor från hembygden.

Skrivna av medlemmar och sockenbor.

Gamla årskrönikor finns från år 1989—2012

Se vår hemsida och kan även fås på hembygdsgården.

Beställ från Hölö Mörkö Hembygdsförening!

Kyrkskolan, 153 92 Hölö. info@holomorkohbf.se

PG 82 65 18-3

Årets krönika ingår i medlemsavgiften .

Icke medlemmar betalar 40 kr för densamma

Beställning bilder.

Man kan beställa bilder som visades i samband med Järnvägsjubileet, i A3 eller A4. För mer info ta kontakt med Louise eller mejla oss på info@holomorkohbf.se